

ואינו מחזיק טובה לעצמו

א. הקדמה

רשימת מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם כוללת הדרכות המקרבות את האדם לתורה ומסייעות לו בקניינה, בבחינת "עשה טוב", והדרכות המונעות את התרחקותו מהתורה ומקניינה, בבחינת "סור מרע". "ואינו מחזיק טובה לעצמו" היא בכלל ה"סור מרע".

בין מ"ח הדברים שהתורה נקנית בהם נכללות לכל הפחות ארבע הדרכות העוסקות במידת הענווה לגווניה: ענוה, המכיר את מקומו, לא מגיס לבו בתלמודו ואינו מחזיק טובה לעצמו. ולא פלא הוא: משה רבינו קיבל תורה מסיני בזכות מידת הענווה היתירה שלו, עליה נאמר (במדבר יב, ג): "והאיש משה ענו עניו מאד מכל האדם אשר על-פני האדמה". וכדברי המהר"ל (על משנתנו): "בענוה, ודבר זה כבר בארנו כמה פעמים כי הענוה היא סבה ראשונה לתורה, וכמו שהיה אצל משה שכל המעלות שהיו למשה לא היו סבה לתורתו רק הענוה".

אף חז"ל (עירובין נד, א) תלו את השגת התורה במידת הענווה:

מאי דכתיב 'זממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא'? אמר ליה: אם אדם משים עצמו כמדבר זה שהכל דשין בו - תורה ניתנה לו במתנה, וכיון שניתנה לו במתנה - נחלו אל, שנאמר 'וממתנה נחליאל'. וכיון שנחלו אל - עולה לגדולה, שנאמר 'ומנחליאל במות'. ואם מגיס לבו - הקדוש ברוך הוא משפילו, שנאמר 'ומבמות הגיא'...".

נוסח מעט שונה מצוי במסכת נדרים (נה, א): "כיון שעושה אדם את עצמו כמדבר שהוא מופקר לכל - תורה ניתנה לו במתנה". וכן שנינו (תענית ז, א):

אמר רבי חנינא בר אידי: למה נמשלו דברי תורה למים, דכתיב 'הוי כל צמא לכו למים' - לומר לך: מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה. ואמר רבי אושעיא: למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו: במים, וביין, ובחלב. דכתיב הוי 'כל צמא לכו למים', וכתוב 'לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלוא כסף ובלוא מחיר יין וחלב', לומר לך: מה שלשה משקין

הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה.

מדוע מידת הענווה היא תנאי לקניין תורה? מסביר הר"י עמדין (לחם שמים): "ענווה - זו גדולה מכל המדות כידוע והיא צריכה ביחוד לקניית התורה, שעל ידי כן לא יבוש מללמוד מכל אדם אפילו מקטן ממנו, וכמו שאמר הכתוב 'מכל מלמד השכלתי'. ולכן לא יתבייש לילך אפילו רב אצל תלמיד להזכירו תלמודו וכדאיתא פ"ק דמנחות באבימי. וכן יודה ולא יבוש לומר דברים שאמרתי טעות הם בידי שאין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם". והוסיף ר"ח מוולוז'ין (רוח חיים) שבזכות מידת ענוותנות בית הלל נקבעה ההלכה כמותם: "בענוה. כמאמר חז"ל (עירובין יג ב) מכל מקום זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן מפני שנוחין ועלובין הן".

מדוע מונה המשנה ארבע הדרכות ביחס לענוה? מפני שהענוה נדרשת בכל המעגלים שבהם האדם חי:

א. בין אדם למקום, כפי שכותב התפארת ישראל: "בענוה - נגד ה', שעל ידי זה יהיו גם דברי תורתו בעצמם יקרים בעיניו להשיג עליהם היטב".

ב. בין התלמיד לרבו, ללמוד ממנו וללמוד אף ממי שקטן ממנו, כפי שהזכרנו לעיל בשם הר"י עמדין: "היא צריכה ביחוד לקניית התורה, שעל ידי כן לא יבוש מללמוד מכל אדם אפילו מקטן ממנו...", ואם "מגיס לבו ברבו ואינו מחשיבו הרבה אינו משיג כל כך על דבריו ולירד לעומקן".

ג. בין תלמיד חכם לציבור - שלא יהיה מגיס ליבו בתלמודו ומזלזל בזולתו, כפי שמשופר (תענית כ, א) על רבי אלעזר שבא מבית רבו "והיה רכוב על חמור ומטייל על שפת נהר, ושמח שמחה גדולה, והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה. נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. אמר לו: שלום עליך רבי! ולא החזיר לו. אמר לו: ריקה, כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך?".

ד. ובין הלומד לעצמו - "אינו מחזיק טובה לעצמו".

מה פירוש "ואינו מחזיק טובה לעצמו"? המובן הפשוט הוא שלא יתגאה בהישגיו הלימודיים אפילו בינו לבין עצמו. אך מדוע? מדוע האדם אינו רשאי להביט בהנאה מרובה על התקדמותו בתורה, על הישגיו הלימודיים, ולהתמלא סיפוק עצמי? הניסיון מורה שאין דבר המדרבן יותר להתמיד בלימוד תורה מתחושת הסיפוק העצמי על העמידה במשימה.

במסכת פסחים (סח, ב) מסופר על רב יוסף שביקש בחג השבועות שיכינו לו עגלה משולשת ו"אמר: אי לא האי יומא דקא גרים, כמה יוסף איכא בשוקא?". בהמשך מסופר על רב ששת, שנהג לחזור על תלמודו מידי שלושים יום, ונשען על הדלת

"ואמר: חדאי נפשאי, חדאי נפשאי, לך קראי לך תנאי". רב יוסף ורב ששת התמלאו סיפוק עצמי מהשגותיהם בתורה, נתנו לכך ביטוי מילולי ואף מעשי. האין באמירותיהם והתנהגותם יותר משמץ של "מחזיק טובה לעצמו"?

ב. שלושה פירושים

פרק ו באבות איננו חלק אינטגרלי ממסכת אבות אלא תוספת, "שנו חכמים בלשון", ולכן לא זכה לפרשנות רבה. אבל דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. הביטוי "אינו מחזיק טובה לעצמו" מופיע בפרק השני של מסכת אבות ושם זכה לפרשנות מקיפה. שנינו בפרק ב משנה ח:

רבן יוחנן בן זכאי... היה אומר: אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת.

שתי הוספות חשובות נמצאות בדברי ריב"ז: א. רבי יוחנן בן זכאי מסביר מה מביא את התלמיד להחזיק טובה לעצמו - "אם למדת תורה הרבה". ב. ריב"ז מסביר מדוע אין ללומד להחזיק טובה לעצמו - "כי לכך נוצרת". סקירה של הפרשנות הקלאסית למשנת ריב"ז מעלה שלושה פירושים עיקריים. ההבדל בין הפירושים נעוץ בשימת דגש על ביטוי אחר במשנה. משלושת הפירושים נגזרים שלושה עקרונות חינוכיים שעומדים ביסוד ההדרכה "אל תחזיק טובה לעצמך".

1. "אם למדת תורה הרבה"

רבינו יונה: "אם עשית תורה הרבה אל תחזיק טובה וכו' - ועדיין אתה בתחילה ומתי תשיג עד האמצע ועד הסוף, כי התורה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים. ואין השגת האנוש יכולה להגיע אל הקצה האחרון, וכמה כל אדם מרוחק ממנו, ואיך יחזיק טובה לעצמו ולא עשה תורה אחת מני אלף ממה שיש לו לעשות?!"

המשימה היא אין-סופית, לכן אין מקום לתחושת סיפוק עצמי.

מגן אבות לרשב"ץ: "התורה 'ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים' [איוב יא ט], כמו שנזכר [עירובין כא], שכל העולם כולו א' משלשת אלפים ומאתים מהתורה... ואפילו יחיה אדם אלף שנים פעמים לא יוכל להשלימה, ואיך יחזיק טובה לעצמו במה שלמד ממנה?! ולזה, היו משבחים החכמים מי שלומד הרבה ולא מחזיק טיבו לנפשיה, כמו שנזכר בסנהדרין [פח ב] אי זהו בן העולם הבא, ענותן ושפל ברכ, שאיך עייל שאיך נפיק וגריס באורייתא תדירא, ולא מחזיק טיבו לנפשיה".

המחזיק טובה לעצמו על הישגיו בלימוד התורה - טועה, מפני שגם אם למד הרבה, הישגיו דלים ביחס לגודל המשימה והיקפה. "גריס באורייתא תדירא ולא

מחזיק טיבו לנפשיה" – הא בהא תליא. ההכרה בהיקף המשימה שטרם הושלמה מביאה את האדם לגרוס תדיר בתורה ולא להחזיק טובה לעצמו.

2. "כי לכך נוצרת"

רבנו יונה: "כי לכך נוצרת. הקדוש ברוך הוא לא המציאך יש מאין [אלא] רק לעשות תורתו. וגם מזה הטעם אין לך להחזיק טובה לעצמך אם עשית תורה הרבה כי לכך נבראת. משל, לבעל חוב שפרע את חובו, וכי מחזיקין לו טובה על כך?! וזאת המדה גם כן היא על המצות, שאם עשית מצות הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת".

"לכך נוצרת" היא תובנה רוחנית המקרינה על כל משמעות החיים. האדם קיבל את חייו במתנה מריבונו של עולם על מנת לעסוק בתורה ומצוות. עבודת ה' היא תמורה הכרחית כנגד מתנת החיים.

אדם רשאי להחזיק טובה לעצמו על מעשה נאה שהוא עשה על דעת עצמו מעבר לסף המינימום, כגון "מעשה חסידות" לפנים משורת הדין. אבל לימוד התורה וקיום מצוותיה נכנסים תחת קו המינימום הנדרש מהאדם. כדברי **המהר"ל** (אבות ב,ה):

אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך. פירוש, כי אין ראוי לאדם כאשר למד תורה הרבה שיחשוב שעשה דבר החסידות, שהחסידות הוא שעושה דבר שאינו ראוי לפי הדין. על זה אמר שאין הדבר כך, שהאדם נברא מתחילת בריאתו על זה ללמוד תורה, וכל הנבראים נבראו בדין ובמשפט, וכדכתיב (קהלת יב) כי כל מעשה אלקים אין להוסיף ואין לגרוע ממנו. פירוש: כי מה שברא הקב"ה ברא במדת הדין כמו שנאמר בכל מעשה בראשית שם אלקים שהוא מדת הדין, וכל אשר ברא בדין אין להוסיף ואין לגרוע ממנו כאשר ברא אותו בדין, ולכך אמר שאין ראוי לאדם להחזיק טובה לעצמו שעשה דבר שהוא טוב דהיינו דבר שאינו מצד הבריאה בעצמה.

המהר"ל טוען שכאשר אדם ממלא את ייעודו שיעד לו הקב"ה אין זה מידת חסידות אלא "דין", כלומר מילוי חובה בסיסית, כמו פירעון חוב. הוא קובע שלימוד תורה הוא ייעודו של האדם, ועל כן אדם איננו רשאי להחזיק טובה לעצמו על לימוד התורה.

המהר"ל חוזר על כך גם בפירושו לפרק ו:

ואינו מחזיק טובה לעצמו, שאם מחזיק טובה לבסוף הוא פוסק מדברי תורה כיון שהוא אומר כי מה שהוא עוסק בתורה הוא לפנים משורת הדין, אבל אם אינו מחזיק טובה לעצמו ואומר כי לכך נוצר ללמוד תורה לא יבא לידי הפסק. וכמו

שאמרו (פ"ב) אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת... כי אשר מחזיק טובה לעצמו על אשר עמל בתורה ויחשוב שאינו מחויב אל עמל התורה ולקבל התורה, הדבר שאינו מחויב אין צריך כל כך אל הקבלה ולכך אינו מקבל התורה. אבל מי שאינו מחזיק טובה ולכך נוצר אדם שהוא כמו זה ראוי שיהיה מקבל התורה אחר שהוא נברא יחשוב שהוא נברא לקבלת התורה ולכך הוא בא אל קבלת התורה.

כאן המהר"ל הוסיף שתי נקודות: א. אם אדם סבור שלימודו את התורה הוא "התנדבות" ולא חובה, קיים חשש שיפסיק את לימודיו. ב. מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם באים ליצור חיבור עמוק בין הלומד לתורה, ועל ידי כך יזכה לקבלה. תודעת הייעוד ("לכך נוצרת") יוצרת את המחויבות לעמול בתורה המאפשרת "לקבל" את התורה.

הרשב"ץ (מגן אבות) משלב את שני הפירושים (אין סופיות התורה ומלוי הייעוד):

כשהאדם עושה תורה הרבה אין לו להחזיק טובה לעצמו, לומר 'כמה אני גדול וכמה אני נשוא חן לפני הקדוש-ברוך-הוא שהרי עמלתי בתורתו הרבה', כי לכך נוצרת, וכמו שאין הפועל מחזיק טובה לעצמו כשעשה מלאכת בעל הבית באמונה, לפי שלכך שכרו, כן האדם אין לו להתפאר על שעשה תורתו הרבה כי לכך נוצר. ומי שפרע חובו אין מחזיקין לו טובה כמי שנותן מתנה בטובה. ואלו היתה מלאכת התורה קצרה, כמי שהשלים מלאכתו ועושה עם בעל הבית בטובה מלאכה אחרת, היה איפשר לו להחזיק טובה לעצמו, אבל התורה 'ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים', כמו שנזכר [עירובין כא], שכל העולם כולו א' משלשת אלפים ומאתים מהתורה... ואפילו יחיה אדם אלף שנים פעמים לא יוכל להשלימה, ואין יחזיק טובה לעצמו במה שלמד ממנה.

יש מגדולי ישראל ששילבו את שני הפירושים בדרך אחרת. הלומד תורה הרבה מרבותיו טרם מימש את ייעודו בתורה שלשמו נוצר: לחדש חידושי תורה שהם חלקו המיוחד בתורה, והם המכונים במשנה "טובה לעצמו". ב"דרכי קנין תורה" לבעל ההפלאה כתוב: "מי שלמד הרבה תורה מרבותיו ושוקד עליהם, עדיין לא השלים חוקו, שבא אל העולם לחדש חלקו בתורה, ואין להחזיק טובה לעצמך כי זו שקיבל מרבו כבר היה קודם בריאתו... ונברא כדי להוציא אור נשמתו בחלקה בתורה". וכן בחתם סופר: "מי שמיגע בלימוד שילמוד רק הרבה ואינו מגיע לחדש חידושים זה אינו מחזיק טובה לעצמו כי לכך נוצרת, כי מה שלמדת היה מוכן לפניך כאשר נוצרת, ואין זו טובה שתחזיק לעצמך שתאמר 'שלך היא'".

3. "לעצמו"

יש מן המפרשים שאינם פוסלים את הלגיטימיות של תחושת הסיפוק על ההישגים בלימוד התורה אלא שוללים את ניכוס ההישגים לעצמו. הישגיו של האדם התקבלו בזכות כישרונות מולדים שה' חנן בהם את האדם. ריב"ז אומר: אל תחזיק טובה לעצמך אלא לקב"ה שהעניק לך את היכולות ללמוד ולהבין, להתמיד ולהעמיק, לזכור ולחדש.

תפארת ישראל: "אל תחזיק טובה לעצמך, לומר כח ידי עשתה לי החיל הזה. כי לכך נוצרת, שיצירתך בזכרון וחדוד השכל יותר מחברך גרמה לך שגדלת חכמה, ולא עמלך. ואפשר שחברך לפי שיעור מיעוט הכנתם, עמלו והשיגו לפי שיעור יותר ממך, ושכרם גדול משכרך".

רוח חיים: "כי לכך נוצרת, רצה לומר: כי כבר נגזר על הילד אם חכם או טיפש". על כן שהוא "מבין ומחדש הכל מתנת ה' הוא. וראוי לעבדו כל הימים כי גמל עליו".

ניסוח מקיף של פרשנות זו נמצא במסילת ישרים פרק כב:

החכמה היא המביאה יותר את האדם לידי התנשאות וגאווה... ואמנם מי שהוא בעל שכל ישר, אפילו אם זכה להיות חכם גדול ומופלג, באמת כשיסתכל ויתבונן יראה שאין מקום לגאווה והתנשאות, כי הנה מי שהוא בעל שכל שידע יותר מהאחרים, אינו עושה אלא שבחק טבעו לעשות, כעוף שמגביה לעוף לפי שטבעו בכך, השור מושך בכחו לפי שחוקו הוא - כן מי שהוא חכם הוא לפי שטבעו מביאו לזה, ואילו אותו שעכשיו אינו חכם כמוהו היה לו שכל טבעי כמוהו היה מתחכם כמו שנתחכם הוא, א"כ אין כאן להתנשא ולהתגאות אלא אם יש בו חכמה רבה הוא מחויב ללמדה למי שצריך אליה, וכמאמר ריב"ז: אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת.

ר' צדוק הכהן מלובלין (תקנת השבין עמוד כט) כותב שעיקרון זה רמוז בסיפור (המובא לעיל) על ר"א שיצא מבית רבו "והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה. נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר... אמר לו: ריקה, כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך?". כיעור ויופי הם משל לאיכות ההשגות הרוחניות. ר"א זלזל באיש על הישגיו הרוחניים הדלים. תורתו "מכוערת" ואינה מאירה באור יקרות. השיב לו האיש "לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית". כלומר, "גילה לו דבר זה דהכל מהאומן שעשאני. ואם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כאילו השתדלותך גרמה, רק כי לכך נוצרת, ובאמת נאמר (ירמיה א ה): בטרם אצרך בבטן ידעתך". ההצלחה הלימודית מותנית בכישרונות שהאומן נטע באדם. בהתאם לשיטתו בנושא

הגזירה האלוקית והבחירה החופשית, מוסיף ר' צדוק שלפעמים גם התוצאה היא גזירה אלוקית. "ואף דהכל בבחירה, מכל מקום אמרו גם כן בב"ב (טז א) בראת צדיקים בראת רשעים, וכן בברכת ר' נחוניא בן הקנה 'על ששמת חלקי מיושבי בית המדרש' (ברכות כח ב) דעל האמת הכל מה' יתברך".

ג. היישום בימינו

למדנו שתודעת אין-סופיות התורה ותודעת המחויבות ללמוד תורה מביאות את האדם שלא להחזיק טובה לעצמו על הישגיו בלימוד תורה, ולא לפתח תחושת סיפוק עצמי. הסכנה האורבת ללומד היא תחושת סיפוק העצמי, מפני שהיא עלולה להוביל את האדם להפסיק ללמוד תורה. עלול אדם לומר לעצמו: "למדתי די והותר למרות שלא הייתי מחויב בכך. אינני חייב להמשיך בכך לנצח". האם גם בימינו תודעת אין-סופיות התורה ותודעת המחויבות ללמוד תורה יוצרות מוטיבציה מוגברת ללמוד תורה? הרקע לשאלה זו הוא האווירה התרבותית השוררת בימינו הסולדת מתודעת המחויבות ומתרחקת ממשימות אין-סופיות. לכן, יש הסבורים שלא רק שתודעות אלו אינן מקדמות את ההתמדה בלימוד התורה, אלא הן אף מהוות מכשול הגורם לרבים לנטוש את לימוד התורה.

רבים מבקשים דרך לעבוד את ה' ומוכנים להשקיע בה ואפילו להקריב עבורה אבל סולדים ממחויבות. הם מבקשים לבחור בעצמם את הדרך הטובה ולא להיות מחויב אליה. לא רחוק לומר שאחת מאבני היסוד של רוח התקופה היא שהאדם יחזיק טובה לעצמו, כלומר: סיפוק אישי עצמי בעשייה ובחיים. זהו הדלק שמזין את המוטיבציה החיובית. הפסיכולוגיה בת ימינו מכריזה מעל לכל במה שאדם בריא הוא אדם שמסופק מעשייתו.

הסיפוק האישי הוא הגורם המניע את האדם. בבחינת "אין אדם לומד אלא במקום שליבו חפץ". ה"חפץ", הרצון החופשי, הוא הערובה ללימוד תורה מתוך התלהבות ולא הרגשת "פירעון חוב". דווקא החזקת טובה לעצמו מדרבנת ומעודדת ללמוד תורה.

גם הדרישה העולה מהפירוש השני איננה מתיישבת על ליבו של בן זמננו. הוא מחפש משימות מוגדרות וקרובות על מנת שיוכל להשלים אותן ויברך על המוגמר. אין-סופיותה של התורה מייאשת את הלומד. אם המשימה כה גדולה ורחבה עד שאיננו רואה את הקצה שלה וכיצד יעמוד בה, אין הוא נכנס אליה. הוא איננו מוכן להסתפק במקטע מתוך משימה ענקית. הוא רוצה להגיע לקו הגמר, לסמן V ולהתמלא סיפוק על ההצלחה המלאה. כך בכל תחומי העשייה וכך גם בלימוד תורה. משימה לימודית מוגדרת שיש לה תחילה וסוף הרבה יותר

אטרקטיבית מאשר משימה שסופה איננו נראה באופק. תודעת "לא עליך המלאכה לגמור" והסתרת האופקים הרחוקים והאי־סופיים של התורה, מסייעות לאדם לצלול בים התורה על מנת להעלות מרגליות בידו. בהמליצו לצעירים להקיף את הרי"ף כותב הראי"ה קוק: "העבודה הזאת היא נעימה מאד מצד עצמה ומצד הציור המענג הקרוב לתכלית, של ההקפה הכללית לדעת את הסכום הכללי של כל ההלכות" (אורות התורה ט, ג). הציור הקרוב לתכלית מענג את האדם והוא נמשך אליו.

גם הדרישה העולה מהפירוש השלישי, שלא יחזיק טובה לעצמו אלא יתלה את הצלחותיו בקב"ה, איננה קלה ליישום עבור בן דורנו. אמנם הלומד אינו נדרש לבטל לחלוטין ביטויים של סיפוק אישי על הישגיו בלימוד תורה, אלא רק לתלות את הישגיו בקב"ה מה שעשוי לצנן את התלהבותו. דרישה זו קשורה לסוגית היחס בין ההשתדלות לביטחון, בין חלקו של האדם בהצלחה לבין חלקו של ריבונו של עולם. הגילויים במדעי החיים והחומר, ובכלל זה מדע הגנטיקה, וחיפת התהליכים הנפשיים של הלמידה, מקשים על האדם המודרני לתלות את הישגיו בגורם חיצוני כלשהו. גם אצל המאמין בן דורנו קיימת מבוכה וישנם סימני שאלה רבים.

לאור זאת, נשאלת השאלה האם הדרכת חז"ל "אל תחזיק טובה לעצמך" ישימה בימינו?

שאלה זו עשויה להוביל למסקנה שהדרכת חז"ל זו מיועדת ליחידי סגולה, שעברו את השלב הראשון של לימוד תורה. בדומה לנאמר בחז"ל (פסחים סח, ב) ביחס למטרות הלימוד ש"מעיקרא כי עביד איניש - אדעתא דנפשיה קא עביד" ורק בשלב שני לשם קיום שמים וארץ. המשנה של מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם אינה פונה לבר בי רב דחד יומא. היא פונה אל איש אשר רוח בו, שמשוחרר מהשפעות רוח הזמן, ומביט על המציאות והחיים מתוך מבט של קודש. אדם כזה, ייקל עליו שלא להחזיק טובה לעצמו, ויזכה לקנין תורה. הדברים אמורים לא רק ביחס להדרכה זו אלא גם ביחס לרבים ממ"ח הדברים שהתורה נקנית בהם. אכן, נדמה שרק יחידים בדורנו מקיימים את מ"ח הדברים כפשוטם בשלמותם.

אך מסקנה זו מסוכנת. היא משקפת גישה הדוחה הדרכות תורניות שאינן עולות בקנה אחד עם רוח הזמן. גישה זו בטעות יסודה. אמנם, הצדק עם הקביעה שהדרכות תורניות המתנגשות בצורה קיצונית עם רוח הזמן, סיכוייהן להשפיע הם קלושים, ואף יכולתן לשרוד מוטלת בספק. אבל, גם כניעה לרוח הזמן היא שגיאה חמורה. תפקידן של הדרכות תורניות הוא להשפיע על רוחות הזמן, למתן אותן, להשלים את החסר בהן.

תודעת אין־סופיות התורה ותודעת המחויבות ללמוד תורה, וההכרה שהקב"ה הוא שותף מרכזי בהישגינו הרוחניים הם יסודות רוחניים שאסור לנו לוותר עליהם בבניין היחיד והחברה. מ"ח הדברים שהתורה נקנית בהם אינם נולדים באדם בצורה ספונטאנית, הוא נדרש לעמל רב על מנת להשיג אותם. גם אותם הוא צריך לקנות, ומשקנה אותם נפתחת הדלת לקנין התורה.

ד. איזון

אבל, נדמה שההכרות הרוחניות הנ"ל צריכות להיות מאוזנות. במקביל לתודעת אין־סופיות התורה, רצוי שהלומד יאמץ את הדרכתו של הראי"ה קוק ביחס להיקף התורה שאנו נדרשים ללמוד: "מה שהורגל לומר שאין קץ לתורה ביחש לענינים המעשיים שבה, הוא נאמר רק על פי תנאים מיוחדים, אבל באמת אפשר לו לאדם, כשילך בדרך ישרה, לכלל הקפה ברורה מכל הצד המעשי שבתורה" (אוה"ת שם). הרב אומר שהמשימה של הקפת התורה ברמה בסיסית היא אפשרית, וקורא לצעירים להשתתף בתכנית לימודית שהוא התווה להשגת יעד זה.

תודעת המחויבות מתפרשת במהר"ל בצורה שונה. המהר"ל מלמד שהמונח "מחויב" ביחס לתורה איננו מתייחס למחויבות חיצונית, כפי שמשמע מהדימוי לפירעון חוב, המובא בפרשנים השונים, אלא למחויבות פנימית, כלומר, צורך פנימי־טבעי. וזו לשונו: "לכך נוצרת - כמו שנוצר האדם שיאכל וישתה ודבר זה בטבע בריאתו, וכן נוצר האדם שילמד תורה בעמל". אין לאדם קיום רוחני ללא עמל תורה. והוסיף שמשום כך ניתנה התורה בשבת ולא בחול. אילו ניתנה התורה בחול, היינו סבורים שהשבת מיועדת גם לשביתה ממלאכת התורה. התורה ניתנה בשבת להורות שאין שביתה מלימוד תורה. הוי אומר: המהר"ל לא מתבסס על מחויבות חיצונית ללימוד תורה אלא על הכרה שלימוד תורה הוא צורך קיומי.

גם את שלילת הסיפוק העצמי בהישגים התורניים, צריך לאזן. ביקורת עצמית אמנם חיונית להמריץ את האדם לצעוד קדימה ולא לקפוא על שמריו. אבל עודף ביקורת עצמית, שאיננה מלווה בקורטוב סיפוק עצמי, עלול להעציב את האדם ולייאש אותו. הראי"ה קוק מצא במצוות וידוי מעשרות רמז לצורך האדם להביט מידי פעם על הישגיו בתורה ומצוות ולהשתבח בהם. בוידוי מעשרות אין האדם מתוודה על חטאיו אלא על קיום המצוות בשלמותן, "עשיתי ככל אשר ציוותני". מסביר הרב:

כשם שצריך שיהיה מוטבע באדם גודל עוצם חובתו בעבודת ד', בעשות הטוב וקדושת המעשים והדרכים, והישרת הדיעות והמדות בציור בהיר מאד, עד שיבורר לו שאם גם יהיה משתדל בכל כוחו לרדוף אחר הטוב והצדק, בכל זאת רחוק הדבר הוא שיצא באמת ידי חובתו הגמורה. ועל כן כן היא מדתן של צדיקים שהם משקיפים על עצמם כמקצרים בצדקה ומעשים טובים, על כן הם רחוקים מגאווה ומסובלים בענות צדק. עם כל זאת, אין טוב לאדם שמדה זאת תפעל עליו יותר מדי, עד שתדריכהו מנוחה ותגזול ממנו ששוננו ושמחתו ושלוות נפשו, בהשגתו בשכל, בתורה ובכל מדה טובה ומעגל טוב. על כן נתנה לנו התורה דרך להערה שצריך האדם שישמח גם כן לפעמים גם בביטוי שפתים על מעשה הטוב אשר עשה. וכפי המדה הראויה לחזק לבבו בעבודה, ולשמח נפשו בפעלי יושר כתורה וכמצוה, ראוי שימצא בנפשו קורת רוח וימלא שמחה ושלוה, ולא יהיה תמיד בעיניו כרשע וכמקצר גם במקום שיצא באמת ידי חובתו. על כן כשם שיש תועלת גדולה לתיקון הנפש בידוי העונות, כן יש גם כן תועלת לפרקים קבועים, שאמנם רחוקים הם ואינם תדירים כל כך כוידוי של החטאים, כדי שלא יזוח עליו לבבו ויהיה נוטה לעצלה לגאווה ולשרירות לב. אבל לפרקים תמצא תועלת לעבדי ד' ישרי דרך גם כן בידוי המצות, למען ישמח בהם בלבבו ויחזק ארחות חייו בדרך ד' (עין איה, מעשר שני ה א).

הוא אומר, האדם ישיג את המרץ החיוני לצמיחתו הרוחנית ולהשקעתו בלימוד תורה כאשר הוא יאחז בשתי מידות במקביל: מידת "אינו מחזיק טובה לעצמו" ומידת "חדאי נפשאי, חדאי נפשאי".